

ТЕМА 2. ЗЛОЧИН І ЙОГО СКЛАД В МКП

План:

1. Поняття та ознаки злочину у МКП
2. Види злочинів у МКП
3. Склад злочину в МКП
4. Незакінчений злочин у МКП
5. Співучасть у злочині з МКП

1. Поняття та ознаки злочину в МКП

Злочин у МКП - винне діяння, що посягає на міжнародну безпеку, світовий правопорядок і його окремі сфери, визнане в результаті узгодження волевиявлень суверенних держав протиправним, таким, що підлягає кримінальному покаранню.

Ознаки злочину у МКП:

1) юридичний факт, що породжує кримінальні правовідносини в міжнародному праві;

2) *свідоме* діяння особи, її акт поведінки, що має часові та просторові характеристики. У МКП презюмується той факт, що вчинення цілої низки діянь будь-якою особою повинно усвідомлюватися як явно злочинне (наприклад, геноцид). В МКП заснована презумпція осудності особи, в силу якої кожна людина, поки не доведено протилежне, розуміє (усвідомлює) фактичний характер того, що вона сама вчиняє (або не вчиняє).

3) дія, тобто активна, усвідомлена і вольова поведінка людини.

Однак в ряді випадків можливе вчинення злочину у МКП і через бездіяльність. Так, відповідно до ч. 2 ст. 28 Римського Статуту, військовий командир (начальник) підлягає відповідальності за ті діяння, які вчинені/знаходяться під «фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його чи її фактичною владою і контролем» підлеглими, якщо вчинення цих діянь стало результатом «нездійснення ним або нею належного контролю над такими силами»;

4) суспільна небезпечність;

5) протиправність - пряма заборона діяння у МКП.

6) винність особи у скоєнні злочину;

7) відповідальність фізичної особи за скоєння;

8) караність.

2. Види злочинів у МКП

Аналіз чинного МКП дозволяє говорити про наступні види злочинів, підставою виділення яких є родовий об'єкт посягання.

I. Злочини проти миру. У цю групу входять діяння, що посягають на інтереси мирного співіснування держав і народів. На сьогоднішній день можна виділити наступні злочини проти миру в усьому світі:

1. Агресія (агресивна війна) - застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом ООН. Відповідальність встановлена за такі діяння: планування, підготовка, розв'язання, ведення агресивної війни.

2. Незаконний обіг зброї масового ураження (розробка, виробництво, накопичення, придбання, збут зброї масового ураження, забороненої міжнародним договором).

3. Напад на осіб чи установи, які користуються міжнародним захистом.

II. Злочини проти безпеки людства. Родовим об'єктом цієї групи злочинів є інтереси захищеності фізичного існування населення від глобальних загроз соціально-політичного характеру. Додатковим об'єктом цих злочинів, як правило, є життя і здоров'я людини.

Основні джерела: Конвенція про геноцид 1948 р.; Статут Нюрнберзького трибуналу (ст. 6); Римський Статут (ст. 6,7); Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р (далі - Конвенція про апартеїд).

У МКП встановлена злочинність таких діянь, які посягають на безпеку людства.

1. Геноцид (одне з таких діянь, що вчиняється з наміром повністю або частково знищити яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або розумових розладів; умисне створення таких життєвих умов, які розраховані на досягнення зазначених цілей; заходи щодо запобігання дітонародження; насильницька передача дітей в іншу демографічну групу).

2. Екоцид (широкомасштабний агресивний вплив на навколишнє середовище, можливим наслідком якого є настання екологічної катастрофи).

3. Апартеїд (дії, що здійснюються в контексті інституціоналізованого режиму систематичного гноблення і панування однієї расової групи над іншою).

III. Військові злочини. Ця група злочинів посягає на регламентований договірними і звичайними нормами міжнародного права порядок ведення військових дій в міжнародних і внутрішньодержавних збройних конфліктах. Додатковим об'єктом багатьох військових злочинів є особисті права і свободи людини (право на життя, фізичну недоторканність, особисту свободу та ін.).

Основними джерелами міжнародного права, що встановлюють злочинність даної групи діянь, є: Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року і протоколи до них; Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях; Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Про поводження з військовополоненими; Про захист цивільного населення під час війни (далі -

Женевські конвенції); Римський Статут (ст. 8); Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 квітня 1981 р.; Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р.; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р (далі - Конвенція про біологічну зброю); Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 3 січня 1993 р. (далі - Конвенція про хімічну зброю); Конвенція про заборону вербування, використання, фінансування і навчання найманців 1989 р (далі - Конвенція про найманство).

Відповідно до названих джерел, можна виділити наступні види військових злочинів.

1. Застосування заборонених засобів і методів ведення війни, що здійснюється в ході збройних конфліктів міжнародного характеру (жорстоке поводження з цивільним населенням і військовополоненими; депортація цивільного населення; розграбування національного майна на окупованій території, застосування у збройному конфлікті засобів і методів, заборонених міжнародним договором, застосування зброї масового ураження, забороненого міжнародним договором).

2. Застосування заборонених засобів і методів ведення війни, що здійснюється в ході збройних конфліктів неміжнародного характеру.

3. Найманство (вербування, навчання, фінансування і використання у збройному конфлікті найманця; участь самого найманця у збройному конфлікті).

IV. Конвенційні злочини. Злочини, що посягають на свободу людини.

Злочини, що відносяться до цієї групи, завдають шкоди невід'ємним правам людини, властивим їй в силу факту свого існування (особистих прав). При цьому слід зазначити, що дуже багато інших злочинів з МКП самим безпосереднім чином зачіпають найважливіші права людини (на життя, фізичну недоторканність, особисту свободу, сексуальну свободу тощо - наприклад, злочини проти безпеки людства, військові злочини). Але в названих діяннях особисті права і свободи розцінюються як додатковий об'єкт посягання. До злочинів проти волі відносяться, в першу чергу, прояви рабства і работоргівлі.

Особливістю джерельної бази цих злочинів є те, що вона може бути застосована практично до всіх основних інститутів МКП (в силу того, що людина оголошена найвищою цінністю в сучасному світі). Її утворюють: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.; Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.; Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.; Конвенція щодо рабства від 25 вересня 1926 р.; Додаткова Конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо

жінок від 18 грудня 1979 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 12 березня 1950 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р [8]

V. Злочини проти основ громадської безпеки. Родовим об'єктом даної групи злочинів є інтереси забезпечення безпеки невизначеного кола осіб від будь-яких загроз.

Основні джерела: Міжнародна Конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 18 грудня 1979 р.; Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р. ; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р.; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу від 3 березня 1980 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 16 грудня 1997 р.; Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14 грудня 1973 р.; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р.

До даної групи злочинів можна віднести наступні.

1. Міжнародний тероризм - збірне поняття, яке включає в себе, зокрема: викрадення і захоплення з метою викрадення судна повітряного транспорту; вчинення актів насильства по відношенню до осіб, які перебувають на борту судна повітряного транспорту; руйнування або пошкодження судів повітряного транспорту і аеровокзальний комплексів; злочини, пов'язані із захопленням заручників.

2. Злочини проти безпеки морського судноплавства (в першу чергу, загрозу громадській безпеці серед таких злочинів створює піратство як будь-який неправомірний акт насильства, затримання або будь-який грабіж, який чинять з особистими цілями екіпажем чи пасажирями будь-якого приватновласницького судна ...; до цієї підгрупи злочинів можна віднести розрив або пошкодження морського кабелю, ненадання допомоги судну, що зазнало лиха, зіткнення морських суден і ряд інших).

3. Незаконний обіг ядерного матеріалу (також збірне поняття, яке включає в себе незаконні придбання, збут та вчинення інших дій щодо ядерного матеріалу, а також його розкрадання; деякі діяння, що становлять об'єктивну сторону обігу ядерного матеріалу, можуть підпадати під визначення міжнародного тероризму, наприклад, при «розпиленні» радіоактивних речовин).

VI. Злочини проти здоров'я населення і суспільної моралі. Ці діяння посягають на інтереси забезпечення здоров'я населення (тобто забезпечення здоров'я невизначеного кола осіб, які проживають на тій чи іншій території), а також на інтереси суспільної моралі як історично сформованої сукупності правил поведінки, що відбивають уявлення про добро і зло, справедливості, честі, гідність.

Серед основних джерел для даної групи злочинів треба відзначити наступні: Єдина конвенція про наркотичні засоби від 30 березня 1961 р.;

Конвенція про психотропні речовини від 21 лютого 1971 р.; Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р.

До злочинів проти здоров'я населення і суспільної моралі в МКП можна віднести наступні.

1. Незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин (включаючи їх виробництво, а також вирощування наркотиковмісних рослин, а також незаконний обіг обладнання, що використовується для отримання названих предметів).

2. Посягання на культурні цінності народів (головним чином під час збройних конфліктів).

3. Незаконний обіг порнографічної продукції.

VII. Злочини проти світової фінансово-економічної системи. Дана група злочинів посягає на інтереси нормального функціонування і розвитку фінансових і економічних інститутів як в світовому, так і в регіональному масштабі. В даний час в МКП встановлена злочинність таких діянь у сфері економічної діяльності, як фальшивомонетництво, легалізація злочинних доходів (на європейському рівні боротьба з цим злочином здійснюється на основі Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом), а також ряд інших злочинів.

VIII. Корупційні та інші посадові злочини. У літературі зазначається, що характер міжнародного економічного злочину придбала корупція. Справедливість такого судження підтверджується прийняттям Декларації ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р

3. Склад злочину в МКП

Під *складом злочину* традиційно розуміється сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин. Аналіз норм МКП дозволяє говорити про те, що в них визначаються ознаки, що характеризують те чи інше діяння як злочинне. При цьому дані ознаки можуть носити як об'єктивний характер (опис діяння, наслідків, способів вчинення діяння, обстановки його вчинення тощо). Об'єктивні ознаки визначаються як «actus reus», суб'єктивний характер як «mens rea» - намір, цілі та мотиви поведінки винного).

Кожен злочин у МКП характеризується чотирма обов'язковими ознаками:

- 1) небезпекою для світового правопорядку;
- 2) протиправністю;
- 3) винністю;
- 4) наявністю індивідуальної відповідальності за його вчинення.

Видається справедливим, що цими ознаками фактично вчиненого злочину повинні відповідати певні юридичні форми, характерні для правової норми. Тим більше що початковим етапом будь-якого правового регулювання

є наявність тієї чи іншої юридичної норми, яка може бути застосована при здійсненні юридичного факту.

Найрізноманітніші юридичні ознаки, що характеризують діяння як злочинне, можна згрупувати відповідно до ознак самого злочину наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1 Юридичні ознаки, що характеризують діяння як злочинне

Ознаки злочинного діяння	Юридичні ознаки норми МКП
Небезпека для світового правопорядку	Інтереси (група інтересів), певні в нормах міжнародного права, яким діянням заподіюється шкода
Протиправність	Вказівка на злочинність діяння або опис діяння як злочинного в юридичній нормі; нерідко - опис наслідків такого діяння
Винність	Вказівка на те чи інше психічне ставлення особи до вчиненого, мотиви і цілі його поведінки
Індивідуальна відповідальність	Ознаки, що характеризують особу, яка несе відповідальність відповідно до міжнародним кримінальним правом

Ознаки, що юридично характеризують ту чи іншу якість злочинного діяння, можна об'єднати в юридичні елементи норми МКП.

Склад злочину у МКП можна визначити як сукупність встановлених джерелами МКП об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як злочин у МКП.

Елементи складу злочину	Ознаки складу злочину
Об'єкт	Сукупність інтересів (груп інтересів), яким злочинним діянням заподіюється шкода
Об'єктивна сторона	Сукупність ознак, що характеризують діяння і наслідки, що настають в результаті його вчинення
Суб'єктивна сторона	Сукупність ознак, що характеризують вину особи і інше юридично значимий прояв його психічної діяльності
Суб'єкт	Сукупність ознак, які характеризують особу, яка притягується до відповідальності у МКП

В силу відсутності єдиного кодифікованого акту, в МКП навряд чи можна провести послідовну обґрунтовану класифікацію складів злочинів за традиційними підставах.

Проте можна говорити, що з позиції конструкції об'єктивної сторони складів злочинів останні в МКП можна розділити на наступні норми:

- формальні - норма містить вказівку тільки на діяння, без опису будь-яких наслідків (наприклад, захоплення повітряного судна визначено в ст. 1 Конвенції про боротьбу із захопленням повітряних суден як дію, виражене в незаконному, шляхом насильства або застосування насильства або іншим залякуванням, захоплення повітряного судна або здійснення контролю над останнім);

- матеріальні - норма містить вказівку на обов'язкове наслідок в результаті вчиненого діяння (наприклад, таке «серйозне порушення законів і звичаїв, застосованих в міжнародних збройних конфліктах», як вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю або не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався - п. «b» ч. 1 ст. 8 Римського Статуту);

- формально-матеріальні - норма містить вказівку як на діяння, так і на наслідок, причому для притягнення до кр. відповідальності досить встановити хоча б одне з них (наприклад, визначення геноциду одночасно як вбивства представників тієї чи іншої демографічної групи, так само як вжиття заходів, розрахованих на запобігання дітонародження в середовищі такої групи - ст. III Конвенції про геноцид).

Виходячи з того, що завданням МКП є забезпечення і підтримання світового правопорядку, можна зробити висновок про те, що світовий правопорядок є загальним об'єктом усіх злочинів з МКП. При цьому під світовим правопорядком треба розуміти всю сукупність благ і інтересів, що охороняються системою міжнародного права в цілому.

Зрозуміло, що така сукупність надзвичайно велика - в неї включаються найрізноманітніші правові інтереси: і інтереси забезпечення та охорони прав і свобод особистості, і інтереси підтримання миру, і інтереси розвитку людства в цілому, і інтереси світової економіки тощо.

В силу різноманітності складових частин світового правопорядку ми стикаємося з різноманітністю складів злочинів у МКП.

Якщо та чи інша галузь міжнародного права бере під свою охорону той чи інший правовий інтерес, а міжнародне кримінальне право встановлює злочинність посягання на такий інтерес, то останній стає складовою частиною світового правопорядку, що захищається кримінально-правовими способами.

Таким чином, складові частини світового правопорядку - групи однорідних юридичних благ і інтересів, взятих під охорону міжнародним кримінальним правом, - можна розцінювати як родові об'єкти злочинів з МКП.

Нарешті, безпосереднім об'єктом злочину у МКП буде той юридичний інтерес, якому заподіюється шкода конкретним злочином. Особливістю злочину у МКП є те, що воно зазвичай є багатооб'єктним, тобто заподіює шкоду одночасно кільком безпосереднім об'єктам. Єдинооб'єктний злочин в даній галузі - швидше виняток, ніж правило. Таким чином, дозволено говорити про можливість виділення додаткового об'єкту злочину у МКП, тобто того об'єкта, з яким завжди (і поряд з безпосереднім) злочином заподіюється шкода.

Наприклад, в такому злочині як геноцид завжди разом з суспільні відносинами у сфері охорони безпеки всього людства завдаватиметься шкода суспільним відносинам у сфері життя і здоров'я представників тієї чи іншої демографічної групи. При цьому останні суспільні відносини є додатковим об'єктом даного злочину.

Отже, ієрархію об'єктів кримінально-правової охорони в міжнародному праві можна представити таким чином:

- загальний об'єкт - світовий правопорядок як сукупність всіх юридичних благ і інтересів, визначених системою міжнародного права в цілому і охоронюваних міжнародним кримінальним правом;
- родовий об'єкт - складова частина загального об'єкта, що представляє собою групу однорідних юридичних благ і інтересів, що охороняються міжнародним кримінальним правом;
- безпосередній об'єкт - ті суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин з МКП.

Елемент складу, званий *об'єктивною стороною*, є сукупністю ознак, що характеризують діяння його наслідки, тобто об'єктивна сторона злочину - це його прояв ззовні.

Об'єктивізація злочину починається з поведінки людини - саме тому ключову роль в розумінні об'єктивної сторони грає діяння, що вчиняється особою, при цьому таке діяння повинно бути одночасно протиправним, усвідомленими і вольовим. Саме ці характеристики діяння як кримінально-значущої поведінки людини були вироблені теорією кримінального права. У МКП, в принципі, допускаються обидві форми злочинного діяння - як дія, так і бездіяльність. Останнє має місце, наприклад, при ненаданні допомоги на морі. Але в переважній більшості випадків злочин вчиняється у формі дія (дії), тобто активної поведінки суб'єкта.

При цьому об'єктивно багато міжнародних злочинів являють собою складну і розгалужену діяльність багатьох осіб, вчинювану впродовж багатьох років і навіть десятиліть. Наприклад, злочин проти людства складається не з епізодичної дії (удар ножем, підпал тощо), а з системи дій, з певного роду діяльності (підготовка до агресивної війни, політика терору, переслідування мирних громадян тощо).

Особливістю об'єктивної сторони злочинів у МКП є те, що більшість злочинів в МКП має формальний склад.

Одночасно чимало складів злочинів в МКП носять формально-матеріальний характер (геноцид, більшість військових злочинів), де відповідальність встановлюється альтернативно або за дію, або за наслідки, що настали.

У випадках, коли для встановлення складу злочину потрібне наявність злочинних наслідків, необхідно встановити причинний зв'язок між діянням (діяннями) і цими наслідками. У літературі особливо підкреслювалося, що саме цей елемент «виключно складний» у багатьох злочинах у МКП в силу наявності численних «ланок» між діянням і наслідком.

Дійсно, ще на засіданні Нюрнберзького трибуналу зазначалося, що підсудні «захопили німецьку державу і перетворили її в розбійницьку державу, підпорядкувавши своїм злочинним намірам всю виконавчу міць держави ... Цьому сприяли всі керівники всіх інших установ і надавали цьому підтримку ... Жодна з установ не хотіла ухилитися, тому що газові камери і знищення в цілях придбання життєвого простору були вираженням вищої ідеї режиму, а цим режимом були вони самі».

У багатьох складах злочинів безпосереднє юридичне значення набувають ті ознаки об'єктивної сторони, які традиційно розцінюються як *факультативні* (час, місце, обстановка, знаряддя, засоби і спосіб вчинення злочину).

Так, наприклад, Женевські конвенції про захист жертв військових конфліктів 1949 року і Додаткові протоколи до них спеціально обумовлюють ситуацію міжнародного збройного конфлікту, з одного боку, і збройного конфлікту неміжнародного характеру - з іншого. При цьому «ситуація» вчинення багатьох військових злочинів одночасно і нерозривно характеризується часом, місцем і обстановкою їх здійснення.

З іншого боку, особливим змістом в МКП наділений і спосіб вчинення злочину як певний порядок, метод, послідовність прийомів вчинення злочинного діяння. Спосіб вчинення злочину все в більшій мірі набуває характеристики вчинення самого діяння, причому нерозривно пов'язаний з ним.

Багато міжнародних злочинів конструктивно можуть носити характер *триваючих і продовжуваних*.

Триваючі злочини характеризуються безперервним вчиненням певного злочинного діяння. Отже, триваючий злочин - це дія або бездіяльність, поєднане з подальшим тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного міжнародним кримінальним правом (наприклад, захоплення і утримання заручників). Триваючий злочин починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності) і закінчується внаслідок дії самого винного, спрямованої на припинення злочину, або настання подій, що перешкоджають вчиненню злочину.

Продовжувані злочини складаються з ряду тотожних злочинних дій, спрямованих до спільної мети і становлять у своїй сукупності єдиний злочин (наприклад, тероризування мирного населення на окупованих територіях). Початком продовжуваного злочину вважається вчинення першого дії (бездіяльності) з числа декількох тотожних дій, що становлять один продовжений злочин, а кінцем - момент скоєння останньої злочинної дії (бездіяльності).

Принцип індивідуальної відповідальності в МКП передбачає винне ставлення злочинця до скоєного. Основною характеристикою *суб'єктивної сторони* будь-якого злочину є вина, тобто певне психічне ставлення особи до свого діяння і можливого результату - наслідків. В рішеннях міжнародних судів вина як суб'єктивна ознака (*mens rea*) визначається як «психологічний зв'язок між фізичним результатом і ментальним статусом злочинця».

Ст. 30 Римського Статуту визначає суб'єктивну сторону двома ознаками - «навмисність» і «свідомість». При цьому навмисність, тобто цілеспрямованість поведінки, визначається щодо:

- діяння - коли особа збирається зробити таке діяння;
- наслідки - якщо особа збирається заподіяти це наслідок або усвідомлює, що він настане при звичайному ході подій.

Намір - характеристика вольової сфери психіки людини, що означає «бажання, задум» чого-небудь. Отже, бажання як вольова характеристика може належати як до діяння, так і до наслідків (при передбачуваній усвідомленості фактичного характеру своїх дій).

Міжнародне кримінальне право допускає включення в «намір» і непрямого умислу щодо наслідків. Так, в одному з рішень Міжнародного кримінального суду міститься таке тлумачення ст. 30 Римського Статуту: «Особа (и) усвідомлює можливість (ризик) того, що в результаті її дій або бездіяльності може наступити злочинний результат, що відповідає об'єктивними ознаками об'єктивної сторони злочину; приймає такий результат, або допускаючи, або погоджуючись на нього».

«Свідомість» у визначенні суб'єктивної сторони злочину у МКП означає ментальну характеристику розуміння фактичного характеру своєї поведінки. Крім того, «свідомість» щодо наслідки полягає в усвідомленні тієї обставини, що наслідок, можливо, настане «при звичайному ході подій».

Необережна вина в МКП - явище виняткове. Таку форми вини у вигляді недбалості або легковажності можна знайти тільки в злочинах екологічного характеру (забруднення навколишнього середовища) і в складі пошкодження підводного морського кабелю.

Багато складів містять пряму вказівку на такі ознаки суб'єктивної сторони, як *мотиви і цілі скоєння злочину*. У цих випадках дані ознаки стають обов'язковими для встановлення. Наприклад, при встановленні складу геноциду належить встановити мету повного або часткового знищення расової, релігійної, національної чи етнічної групи людей.

Так, мотиви злочинів проти миру і безпеки людства не грають ніякої ролі при юридичній оцінці діяння, якщо вони «не охоплюються визначенням даного злочину» (ст. 4 проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства). А, наприклад, «комерційні цілі» при незаконному обігу наркотичних засобів є обов'язковою характеристикою декількох діянь, що утворюють сам обіг (ст. 36 Єдиної Конвенції про наркотичні засоби).

Нарешті, суб'єктивна сторона злочину в міжнародному праві допускає можливість помилки особи, тобто його помилки щодо фактичних (помилка у факті) або юридичних (помилка в праві) обставин. В силу ст. 32 Римського Статуту, помилка в такому значенні:

- помилка у факті є підставою звільнення від відповідальності, якщо вона «виключає необхідну суб'єктивну сторону» даного злочину (тобто в силу такої помилки у особи відсутній умисел на вчинення діяння або на заподіяння будь-яких наслідків);

- помилка в праві, за загальним правилом, не є обставиною, що звільняє від відповідальності, але може бути таким, якщо «виключала суб'єктивну сторону даного злочину».

4. Незакінчений злочин в МКП

Нерідко злочинна діяльність починається з осмислення винним цілей злочину, обмірковування способів його вчинення тощо. Але таке

формування злочинного умислу не розглядається як стадія в розвитку злочинної діяльності, оскільки підставою кримінальної відповідальності може бути тільки злочинна поведінка. Поки задум залишається в межах внутрішнього розвитку, що не втілюючись в суспільно небезпечній поведінці, він не підлягає кримінально-правово оцінці.

Якщо попередня злочинна діяльність винного може починатися з формування злочинного умислу, то кримінально-правовій оцінці підлягає тільки та діяльність особи, яка безпосередньо спрямована на вчинення задуманого злочину.

Стадії вчинення умисного злочину - це етапи здійснення особою свого злочинного задуму, який проявляється в її зовнішній поведінці. Стадії злочину різняться між собою обсягом виконання даного задуму. Отже, стадії скоєння злочину відмежовується один від одного, в першу чергу, за ступенем і обсягом виконання винним об'єктивної сторони злочину. Традиційно в теорії і законодавстві виділяються дві стадії незакінченого злочину - готування до злочину і замах на злочин.

У МКП також існує вказівка на те, що особу може бути піддано відповідальності не тільки за фактом закінченого злочину, але і в ситуаціях, коли задуманий і реалізований злочин не було доведено до кінця з причин, які не залежали від волі суб'єкта.

У той же час особливістю МКП є те, що його джерела завжди спеціально вказують на те, яка стадія вчинення злочину може підлягати кримінально-правовій оцінці.

Так, ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу встановлює злочинність «змови» і «загального плану», спрямованих на здійснення акту агресивної війни. В силу відсутності конкретного юридичного змісту цих форм поведінки і їх спрямованості на забезпечення інших дій, що утворюють об'єктивну сторону агресивної війни, видається, що наявність змови або «загального» плану (на відміну від «планування» як діяння) є приготуванням до скоєння цього злочину.

Сказане підтверджується зазначенням ст. III Конвенції про геноцид, де поряд із вчиненням акту геноциду (як закінченого злочину) і замаху на вчинення геноциду, прямо говориться про злочинність «змови з метою вчинення геноциду».

В даному випадку буквально тлумачення положень названих документів дозволяє зробити висновок - при змові тільки визначається мета вчинення злочину, але початок реального його здійснення (тобто виконання об'єктивної сторони) ще не відбувся. Таким чином, міжнародне право знає стадію готування до злочину, яка виражається в досягненні «згоди» (змови) з метою подальшого вчинення злочину.

Особливе місце при оцінці незакінченого злочину мають публічні заклики до вчинення геноциду, про що йдеться в Конвенції про геноцид. Для притягнення до відповідальності не потрібно, щоб такі заклики завершилися вчиненням реальних актів геноциду - вони самі по собі визнаються особливо небезпечними і тягнуть кримінальну відповідальність, навіть якщо винний

закликає до геноциду не прямо, але «очевидним» для інших осіб (адресатів) чином.

Стадія замаху на злочин добре відомо МКП. При цьому мова в джерелах може йти про замах узагалі або про «спробу» вчинення діяння (наприклад, при захопленні повітряного судна - п. «А» ст. 1 Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р.; захопленні заручника - ч. 2 Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників тощо).

«Спроба» вчинення злочинного діяння є нещось інше, як стадія замаху на його вчинення, при якому бажаний результат (вчинення діяння повністю чи настання бажаних наслідків) не досягнуті всупереч волі особи - «злочин виявляється незавершеним за обставинами, які не залежали від намірів цієї особи» (п. «f» ч. 3 ст. 25 Римського Статуту).

У МКП злочинність тій чи іншій стадії скоєння злочину встановлюється відповідно до кожного діяння. За загальним правилом, злочинним визнається замах на злочин, а у виняткових випадках - і готування до нього (у формі «змови на вчинення злочину»). При цьому в самих нормах МКП відсутнє будь-яке обов'язкове правило про диференціацію відповідальності за закінчений і незакінчений злочин.

Сучасному МКП відомий також інститут добровільної відмови від доведення злочину до кінця. Так, відповідно до п. «Е» ч. 3 Римського Статуту особа звільняється від покарання, якщо «відмовляється від спроби вчинити злочин». При цьому для звільнення від покарання за цим пунктом повинні бути дотримані наступні вимоги:

а) запобігання «завершення злочину» (тобто відмова можлива тільки при незакінченому злочині);

б) особа повністю і добровільно «відмовилося від злочинної мети» (тобто повинні бути встановлені критерії відсутності вимушеності відмови і наявності у особи реальної можливості довести задуманий злочин до закінчення).

Якщо злочин, від доведення якого до «завершення» особа відмовилася, все ж став завершеним (з різних причин - наприклад, в силу розвитку причинного зв'язку, несвоєчасність самої відмови тощо), така особа не звільняється від покарання.

5. Співучасть у злочині в МКП

Інститут співучасті в злочині добре знайомий МКП. Так, в силу ч. 3 ст. 25 Римського Статуту, для співучасті в злочині характерні такі ознаки:

а) особа «спільно з іншою особою» скоює злочин або замах на злочин;

б) при вчиненні злочину групою осіб вони діють «із загальною метою»;

в) особа усвідомлює «умисел групи» на вчинення конкретного злочину.

Міжнародно-правові акти зазвичай не виділяють окремих видів співучасників - в них частіше вказується, що відповідальності підлягає будь-яка особа, яка «приймає участь в якості співучасника будь-якої особи, яка вчиняє або намагається вчинити» злочин (п. «b» ч. 2 ст. 1 Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників 1979 г.); або просто «є співучасником особи», що здійснює діяння або замах на діяння (п. «b» ст. 1 Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р.)

Сучасніші акти МКП конкретніше говорять про види співучасників злочину. Відповідно до ст. 25 Римського Статуту підлягає кримінальній відповідальності особа, яка:

- а) вчиняє злочин індивідуально або спільно з іншими особами;
- б) наказує, підбурює чи спонукає вчинити злочин (якщо такий злочин все ж вчиняється або має місце замах на його вчинення);
- в) з метою полегшити вчинення такого злочину пособниками або іншим чином сприяє його вчиненню або замаху на нього, включаючи «надання коштів для його вчинення».

Виконавець злочину - особа, яка безпосередньо вчинила злочин або замах на злочин самостійно або спільно з іншими особами. При цьому особливість ролі виконавця міжнародного злочину найчастіше полягає в тому, що він діє не тільки сам, але і за допомогою складного виконавчого апарату. Виникає дуже своєрідна правова ситуація: основний виконавець злочину діє за допомогою осіб, які самі також виступають в ролі виконавців.

Організатор злочину - це особа, яка організовує вчинення злочину або замаху на злочин, тобто не просто схиляє іншу особу до злочину, а планує вчинення останнього (наприклад, підбирає співучасників).

Керівник злочину - це особа, яка керує безпосереднім вчиненням злочину в якості розпорядника злочинної діяльності інших співучасників. При цьому в доктрині традиційно вважається, що фігура організатора і керівника злочину в МКП небезпечніша, ніж фігура виконавця.

У рішеннях міжнародних трибуналів *ad hoc* підкреслюється, що виконавець («первинний» учасник) бере участь у вчиненні злочину «фізично чи інакше, прямо чи опосередковано, в матеріальних елементах злочину, які виражаються в позитивних діях або в заснованих на обов'язку діяти, індивідуально або спільно з іншими». При цьому підкреслюється, що виконавець «безпосередньо не повинен брати участь у всіх аспектах передбачуваної злочинної поведінки».

Виконавцем злочину також визнаються як начальник (командир), який віддав незаконний наказ, так і особа, яка виконала такий наказ (хоча сам факт виконання наказу може бути визнаний в якості обставини, що пом'якшує покарання). Згідно з постановами післявоєнних трибуналів, підтвердженим в рішеннях міжнародних трибуналів *ad hoc* сучасності, той факт, «що солдату був відданий наказ вбивати і катувати в порушення міжнародного права війни, ніколи не визнавалося в якості підстави для звільнення від відповідальності за подібні жорстокі діяння».

Підбурювач до злочину - це особа, що схилила іншу особу (виконавця) до вчинення злочину або замаху на злочин найрізноманітнішими способами. Підбурювання у вузькому сенсі («instigating») може бути скоєно різними способами (шляхом домовленості, підкупу, загрози або іншим способом, включаючи «явну і неявну поведінку») - досить довести причинно-наслідковий зв'язок між діями підбурювача і виконавця злочину. Однак міжнародне кримінальне право знає випадки, коли підбурювальну за формою діяльність сама по собі розцінюється як злочин (наприклад, самотійним злочином є «пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду»).

У рішеннях міжнародних трибуналів *ad hoc* підбурювачем вважається людина, «яка спонукала» іншу вчинити злочин, причому таке спонукання має «в значній мірі» впливати на поведінку виконавця. Підбурювання до злочину має не просто полегшити його вчинення виконавцем - вона має на увазі «деякий вплив на основного злочинця за допомогою підштовхування, домовленості чи іншого способу стимулювання ... на вчинення злочину. Це не обов'язково передбачає, що самотійна ідея або план вчинити злочин був вироблений підбурювачем. навіть якщо основний злочинець вже розмірковував про вчинення злочину, остаточне рішення вчинити саме так ... повинно бути викликано переконанням або суттєвою підтримкою з боку підбурювача». Однак, «якщо основний злочинець ... виразно вирішив скоїти злочин, подальша підтримка або проста моральна підтримка» може розцінюватися як пособництво.

Таким чином, підбурювач діє з бажанням «спровокувати або схилити до вчинення злочину» іншу особу або з усвідомленням того, що його дії «з великою ймовірністю» спровокують вчинення злочину виконавцем.

В рішеннях міжнародних трибуналів *ad hoc* до дій підбурювача не може бути віднесена віддання наказу, так як підбурювання виключає наявність зв'язку «начальник - підлеглий» між підбурювачем і виконавцем злочину.

Пособник в скоєнні злочину - це особа, яка сприяла вчиненню злочину і «в серйозній мірі» впливала на вчинення злочину. Пособництво у вчиненні злочину в сучасному МКП описується двома термінами: «aiding» і «abetting». Ці терміни запозичені з формулювань співучасті, характерних для країн загального права. При цьому «aiding» означає «деяку форму фізичної допомоги в скоєнні злочину», але «вторинного» характеру. «Abetting» являє собою «моральну підтримку» або «інший прояв моральної вмовляння».

Отже, об'єктивні ознаки «aiding» і «abetting» складаються з «практичної допомоги, підтримки чи моральної підтримки, яка надає суттєвий ефект на вчинення злочину».

Наприклад, в липні 1995 р. Р. Крстич, будучи командиром корпусу «Дрина», був обізнаний «про намір деяких членів Головного Штабу

Війська Республіки Сербська здійснити масові страти боснійських мусульман області Сребрениця» (східна частина Боснії і Герцеговини). Р. Крстич «знав, що Головний Штаб мав недостатньо власних ресурсів, щоб здійснити страту». Він також усвідомлював, що, дозволяючи використовувати ресурси корпусу «Дрина», він вносив «істотний внесок в вбивства ув'язнених з числа боснійських мусульман». Хоча докази показують, що Р. Крстич «не був прихильником цього плану», як командувач корпусу «Дрина» він дозволив Головному Штабу задіяти ресурси корпусу «Дрина» і використовувати ці ресурси. Тому скоєне Р. Крстичем було розцінено як пособництво в цьому злочині.

У рішеннях сучасних міжнародних трибуналів ad hoc зазначено, що пособник, безсумнівно, повинен розуміти, що він своєю поведінкою допомагає виконавцю вчинити злочин - тобто знає про справжні наміри виконавця. Так, в одному з рішень Міжнародного трибуналу по колишній Югославії про суб'єктивні ознаки пособництва йдеться: «... очевидно вжив необхідних заходів у справах, в яких особи були визнані винними за те, що доставляли жертв і злочинців до місця страти. У цих справах звинувачення не доводить, що водій їхав з ... наміром вбити. Тут з боку водіїв ... мало місце знання про злочинну мету катів ... Якби не було доведено, що водій усвідомлював, що метою поїздки є незаконна страта (здійснена виконавцями), то він був би виправданий».

У деяких рішеннях Міжнародного трибуналу по колишній Югославії і зовсім вказувалося, що «моральна чи словесна підтримка», або навіть «просто присутність» на місці злочину «в деяких випадках» може бути «достатнім для висновку, що обвинувачений брав участь у злочині» як пособник. Також в рішеннях міжнародних трибуналів ad hoc прямо говориться про те, що пособництво у злочині за загальним правилом тягне більш м'яке покарання, ніж відповідальність виконавця.

У ст. 9 Статуту Нюрнберзького трибуналу вказується на існування такої форми співучасті в МКП, як *злочинна організація*.

У практиці сучасних міжнародних трибуналів ad hoc для встановлення співучасті в злочині широкого поширення набула концепція «спільної злочинної діяльності» або «спільного злочинного підприємства» («joint criminal enterprise», далі - JCE). Основними ознаками цієї форми співучасті є: 1) множинність осіб, які беруть участь у вчиненні злочину або злочинів; 2) загальний план скоєння злочину або декількох злочинів; 3) будь-яка участь особи в здійсненні загального плану.

Як підкреслюється в доктрині, результатом діяльності Міжнародного трибуналу по колишній Югославії стало виділення трьох форм JCE: «основний» («basic»), «системної» («systemic») і «розширеної» («extended»). При цьому основна відмінність між названими формами JCE проводиться за ознаками суб'єктивної сторони, в той час як ознаки об'єктивної сторони можуть бути для всіх форм JCE аналогічними.

При «основній» формі ЖСЕ злочин у МКП вчинюється «по загальному задуму» його учасників, кожен з яких підлягає відповідальності за скоєний злочин.

«Системна» форма ЖСЕ має місце при жорстокому поводженні з ув'язненими в концентраційних таборах і (або) місцях позбавлення волі. За змістом рішень Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, виконавець несе відповідальність за всі злочини, пов'язані з жорстоким поводженням, так як «знає про злочинний характер такої системи», а його діяльність «сприяє реалізації» функціонального призначення цієї системи.

При найбільш небезпечній - «розширеній» - формі ЖСЕ кримінальна відповідальність настає за злочини, що виходять за межі «загального плану» і вчинені іншими особами. Обов'язковою вимогою до суб'єктивної сторони учасника «розширеної» форми ЖСЕ є встановлення того, що він «повинен був допускати ризик» вчинення злочину іншими особами.

Далі, виходячи з концепції «розширеної» форми ЖСЕ, акт участі має місце, якщо особа «розуміє акт участі разом з свідомим рішенням брати участь»; при доведеності обох цих моментів «обвинувачений буде нести відповідальність за всі природні наслідки незаконного акту». При цьому співучасть в скоєнні злочину не вимагає обов'язкової фактичної фізичної присутності і надання фізичної допомоги. Вона (співучасть) може, згідно названої концепції, мати місце до початку безпосереднього скоєння злочину, протягом його вчинення або після: «акт, що вносить свій внесок у вчинення злочину, і саме вчинення можуть бути географічно і за часом віддистанційовані».

Так, наприклад, в одному з рішень Міжнародного трибуналу по колишній Югославії буквально сказано наступне: «Щоб визнати обвинуваченого кримінально відповідальним за дії, які є природними і доступними для огляду наслідками, об'єднаного злочинного підприємства немає необхідності встановлювати його фактичне знання того, що ці інші дії будуть вчинені. Досить встановити, що ці дії, що знаходяться поза узгодженого злочинного підприємства, були природним і доступним для огляду наслідком узгодженого злочинного підприємства, і що обвинувачений брав участь в цьому підприємстві, знаючи про ймовірність, що ці інші злочини можуть бути вчинені. Також судовій палаті не потрібно було встановлювати, що Р. Крстич фактично знав про вчинення цих інших злочинних дій; досить було показати, що їх вчинення ним передбачались і що ці інші злочини в дійсності фактично були здійснені».

У літературі концепція «спільної злочинної діяльності» (особливо «розширеної» форми ЖСЕ) отримала серйозну критику в зв'язку з тим, що її положення уможливають кримінальну відповідальність за «прогнозовані дії третіх осіб, тобто і за ексцес виконавця, що в корені підриває принцип індивідуальної відповідальності. З цієї причини в

«більш виграшному» становищу, на думку ряду авторів, знаходиться позиція Міжнародного кримінального суду, в рішеннях якого розроблена концепція «складного співвиконавства» (co-perpetration). Відповідно до цієї концепції виконавцями визнаються будь-які особи, що діють спільно при здійсненні загального плану, якщо їх поведінка стала «необхідною умовою» настання злочинного результату. При цьому співучасть можлива лише в умисних злочинах (*mens rea* яких характеризується Римським Статутом як «намір» і «знання»), а відповідальність за інших співучасників за ексцес виконавця не допускається.